

Jean Etxepare, Aldudeko medikua¹

Kepa ALTONAGA

la-ia edozein euskaldunek daki nor izan zen Xalbador, Urepeleko artzaina, bertsolari bakardadez josia. Tamalez baina, inortxok ez du ezagutzen Jean Etxepare, Aldudeko medikua, Urepele ondokoa. Eta izan ere, Aldudeko medikuak bai merezi duela, bai, Urepeleko artzain bihozberak besteko ospea.

Euskal letren Parnaso txikian leku nabarmena irabazi bazuen ere, Jean Etxepare, Aldudeko jaun medikua, erabateko ezezaguna da gaur egun. Hortaz, hurrengo lerrootan kontatu egingo dizuet nik neuk zelan egin nuen topo Jean Etxepare idazlearekin, ze, egiatan, topo egitea izan zen. Eta bai, jakina, ahaleginduko naiz Jean Etxepare aurkezten eta ezagutarazten, baina hori, era inpresionista batean; hau da, ez dut joko, ez erudiziora eta ez akademizismora ere. Hori barik, haren biografiako hiru unetan geldituko naiz, nire ustez Etxepareren potreta nahikoa zehatza lortuko baitugu geldialditxo horien bidez.

Jean Etxepare guztiz intrigagarria da. Halaxe iruditu zait betidanik ia.

Orain hogeita bost bat urte, ikasketak amaitu berritan-edo, Luis Villasanteren *Historia de la Literatura Vasca* irakurriz deskubritu nuen euskararen Parnaso txikia, eta han aurkitu nuen Jean Etxepare medikua. Ez dago esan beharrik, fraide- eta apaiz-segida grisa da Villasantek erakutsi zigun historia hori: bertan ez dago emakumerik, eta era berean ozta-ozta ikusiko duzu elizgizon ez den idazlerik. Jean Etxepa-

(1) Alduden emandako hitzaldia: 2006-XI-19.s

rerri buruz diharduela, Villasantek berak azpimarratua da Aldudeko medikuaren kontraste hori: *uno de los pocos escritores laicos*. Beste ohar bi ere deigarri begitandu zitzaizkidan. Jean Etxepareren idazlanak azaltzean, Villasantek *Buruxkak* dakar lehenengo eta behin. Laburki aipatzen du: *En 1910 publicó su libro "Buruchkak" ("Espigas"). En el libro había dos capítulos un tanto comprometidos. Uno [...] en el que se pronunciaba contra la enseñanza religiosa; otro, en torno al sexto mandamiento. Por lo demás, el libro es una colección de artículos*. Eta lerro batzuk beherago *Beribitez* aurkezten du: *"Beribitez" apareció primeramente en las páginas de "Gure Herria". Aunque de apariencia inocente, si se repara un poco, también tiene su veneno*.

Egia esateko, ematen du Villasantek ez zituela irakurri ez bata eta ez bestea: irakurriz gero bere kolkoko zeozer erantsiko zukeen, artikulubilduma txatxarra dela esateaz gainera edota Piarres Lafitteren usteak itsu-itsuan bereganatu beharrean.

Nolanahi, Villasanteren oharrok jakingura piztu zidaten: zelako izango ote zen, benetan, Aldudeko mediku ezezagun hura? Eta batxilergoko urteetan literaturako irakaslearen azalpenek erreakzioz Pio Baroja *galgarria* irakurtzera bideratu gintuzten bezala –kasik bultzatu esango nuke–, Villasantek guztiz erakargarri bihurtu zidan delako mediku laikoa. Zer idatziko zuen, bada, euskal letretako giro santujalean horrelako konmozioa pizteko? Zein *veneno* zabalduko zuen euskal literaturaren zain anemikoetan barrena? Noraino ausarta izango zen Etxepare hori?

Eta geroago, Jean Etxepareren liburuok irakurri ahala bestelako galderak bururatu zitzaizkidan: Nondik zetorkion idazteko zaletasuna? Zerk bultzatu zuen hainbeste urtez lan idor horretan ekitera? Zelan jasan zuen egokitu zitzaion bakardade intelektual erabatekoa? Zergatik ez zuen hanka egin erdararen mundura?

Eta, zeintzuk izan ziren erabili zituen iturri bibliografikoak? Zeren eta, eboluzionismoa baita *Beribitez* liburuak lerroen artean ostenduta daroatzen benenoetariko bat, Piarres Lafitte ondotxo jabetu zenez. Bai, Aldudeko medikua *Haeckel eta Nietzsche bezalako batzuen liburu khiretseri lotu zen*, eta, elizaren morala kuestionatzeaz gain, zere eta eboluzionismoa sartu nahi izan zuen euskararen mundura, kontrabandoz izan arren. Laster batean mintzatuko gara horretaz!

Kontu horiekaz ohartzea guztiz erabakigarri suertatu zitzaidan: niretzat une horretara arte Jean Etxepare idazle laiko bat izan zen, hau da, euskal abifaunako *rara avis* deigarri eta interesgarri bat; ostera, nire predilektoa bihurtu zuen eboluzioaren zabalkundean jardun zuela jakiteak. Une horretatik aurrera gogo bizia eduki izan dut, idazleaz bestalde gizona ulertzeko, eta bai gizon horren ingurua ere.

Zer esanik ez, Jean Etxepare ezagutarazteko biografiatik hasi beharko ginateke, eta aipatu haren bizitzako mugarrak eta muna-
rriak, nagusiak behinik behin. Oso deigarria da jaiotzez Argentinakoa izatea: Buenos Aires probintziako Mar Chiquitan munduratu zen, 1877an, baina familia osoa itzuli zen Euskal Herrira handik sei urtera, eta Lapurdin plantatu, Lekornen. Lehen ikasketak Larresoron amaituta, Bordelen egin zen mediku 1901ean, eta 1905ean Aldudera doa han aritzera: ia 25 urtez iraun zuen bertan, 1914ko gerla aparte. *Eskualduna* astekariarekin kolaboratu zuen gazte-gaztetatik, eta 1910ean *Buruxkak* liburu ederra argitaratu zuen; bigarren liburua, *Beribilez*, 1931koa da. Bestalde, Eskualtzaleen Biltzarreko buru-lehena izan zen 1922-26 tartean. Fernande Kamino kanboarrarekin ezkondu zen 1923an; ez zuten umerik eduki. Medikua osasuna dela-eta, Kanbora aldatu ziren Etxepare senar-emazteak 1930eko uda-hasieran, eta han hil zen 1935ean, enbolia batek jota.

Abiapuntuan esan dugun legez, biografia horretako hiru unetan geldituko gara soil-soilik. Baina, ezertan hasi aurretik, bide batez aipatuko dut *briden beharra duen pottokarekin* konpara zitekeela hogeita bost urteko mediku Bordeletik itzuli berria. Horixe diosku Manex Hiriart-Urrutik. Bai, halaber, *ezin urguilutsuagoa* omen zen, Manex Hiriart-Urruti *Eskualduna* astekariaren zuzendariaren arabera.

Hona ekarri gura dudana lehen kontua *Buruxkak* liburuaren ingurukoa da. Gogoratuko duzunez, jadanik Villasanterekin batera aipatu dugu *Buruxkak* liburu. Gogoratuko duzunez ere, seigarren mandamendua eta benenoa eta horrelakoak egon dira tartean. Utzidazue horien gainean pixkatxo baten lardaskatzea, sakontzea beharbada.

Jurgi Kintana arduratu da Nietzschekek Etxeparerengan izan zuen eragina aztertzen, eta hainbat kontu deigarri nabarmendu ditu. *Amodioa* izeneko kontakizuna hartu du aztergai nagusitzat. *Amodioa* delakoa *Buruxkak* liburu ederraren baitan kaleratu zen. Etxeparerengaren lehen liburu hori bilduma bat da, hogeita sei saioz osotua. Nietzscheren

itzala, Jurgi Kintanaren iritziz, han eta hemen suma daiteke gainez gain *Buruxkak* bildumako saioetan, baina, begien bistakoa da el-karrizketa erara doan *Amodioa* saioan. Saio horretan, Etxeparek maitasunaren inguruko gogoeta batzuk eskaintzen dizkigu. Beraz, bazkalosteko adiskide-giroan, amodioari buruzko eztabaidan murgilduko dira bazkaltiarak, eta solasean zehar bai maitasunaren eta bai sexua-ren inguruko hainbat kontu azalduko dizkigute. Ez dago esan beharriek, horrelakoak tabu ziren euskaraz 1910ean. Urte horietan bikote-ereduak edota amodio librea ukitu ezineko gaiak dira; ezinekoagoak homosexualitatea, masturbazioa edota zoofilia.

Lau pertsonaia mintzatzen dira nagusiki. Guk hemen botikaria nabarmenduko dugu labur zurrean. Botikariaren ahotik bizimodu dionisiakoa goraipatzen da, gorputzaren desioei bidea ematen diena, eta, izan ere, bazkaldu ostean sexu-jolas gozagarrietarako gonbit egiten die gainerako mahaikideei. Botikariaren pasarte bat dator zeharo, Nietzschek antzinako jendarte paganoez duen ikuspegiarekin eta ikuspegi horretan gailentzen zen moral bitalistarekin. Etxepareren aipu horretan presente daude Nietzschek mundu dionisiakoarekin lotu zituen osagai guztiak.

Areago, Etxeparek sexuari buruz dihardu, baina ez hodeietako aingeruenaz eta inguru-minguruka, baizik eta haragizko gizon-ema-kumeen sexuaz eta zuzen eta esplizituki. Pasarte irakurritakoan kargutuko zara norainoko haustura zekarkion ordura arteko euskal letra jainkojale eta ahalketien mundutxoari. Beraz ba, Aldudeko medikuak esparru berriak ireki zizkien bai euskarari eta bai euskaldunei ere, orduko ideologia elizkoia gaindituz.

Dena dela, oraindikarren ez gara benetan jabetu Etxepareren ausartziaren norainokoaz. Izan ere, Jean Etxepare haratago doa: botikariaren esanean, elizjendearen errua da euskararen ezgaitasuna sexu-kontuez mintzatzean. Nortzuk-eta apaizak salatuko dizkigu Etxeparek euskararen egoera tamalgarriaren erantzule direlakoan. Euskal Herri argizari-jale horretan, apaizei leporatzen die euskararen kamustasuna, izatez, euskara Elizak instrumentalizatu duela esaten ari da, eta bai deitoratzen ere berorren ondorio murriztaileak:

Eskuara hoin uzkur balin bada eta kilika, apezek dute hortaratua. Ez noa aski barna: hortaratua dute Galileako zurgin seme pedoila-ren irakaspeneak.

Baina, sakonago doa pasarte horretako kritika. Izan ere, hasteko Jesukristo *Galileako zurgin seme* soil gisa aipatu du, alegia, era horretara Jaungoikoaren seme izaera ukatuz. Gainera, *Galileako zurgin seme pedoila* esan dio Etxeparek, eta guri *pedoil* hori arrotz suertatu bazaigu ere, batzuek berehalakoan ulertu zuten botikariaren iraina: ekialdeko euskalkietan zorritzotari esaten diote pedoil. Jurgi Kintanaren arabera, horixe izango da Jesukristoren aurka inoiz euskaraz idatzi den aurreneko iraina.

Zernahi gisaz, Nietzschek Kristori eta haren irakaspeñei izaera ahula eta ahultzailea edukitzea egozten zielarik, Etxepareren botikariak ahultze hori euskararen baitaraino iritsi dela azpimarratu digu, baina, aitzitik, behialako euskaldunek bai gogoa eta bai hizkuntza ere askatasun osoz zerabiltzatela diosku, Nietzscheren pentsamenduan herri paganoei zegokien moduan:

eskuara hoin beratz eta thoil balin badago, apezek daukatela emalditurik. Ah! zer gizaldea zitaken beihala Eskualdunena, erlisionearen irakasteko estakuruan nausi hoik sarthuak etzitueno! Lañokiago zerabilkean bere gogoa. Etzikean, ahoa ideki behar zuen aldi bakotx, elizako orhoitzapen zurruburruez mihia tratatua!

Nolanahi, XXI. mendeko hasieran gaudelarik, ez dakit ondo kontratzen garen noraino ausart jokatu zuen Jean Etxeparek, alegia, noraino arriskatu zuen. Jean Etxeparek aurrez aurre jo zuen ortodoxiaren kontra, bete-betean: sexua-eta, tabu dira; ezinbestean, erdaraz aipa zitezkeen, baina euskaraz ez, euskarak babestu egiten zuen-eta kutsatu gabeko eremu bat, non bertako biztanleak, Lotilandiako euskaldun maitagarriak, Jaungoikoaren lege barruan bizi baitziren, edozein eragin galgarritatik euskarak gerizatuta.

Arbelbidek formulatu zuen ondoen ortodoxia hori *Igande* famatuan, 1895ean, jadanik klasiko bihurtu den harresiaren irudiaz:

Gure mintzayak badu oraino bertze dohain eta probetchu bat.

Nola hesi hazkarra ogi-landaren edo mahastiaren inguruan, hala dago gure mintzaya Eskual-herriaren eremuetan. Sineste zuzen, bizimolde on eta gure ohitura zahar guziak zaintzen eta tieso atchikitzen ditu; bainan bazterretako gezurkeria, egite makhur, aztura arrotz eta gachtoak urrunten ditu.

Gure Eskuarak dirudi ibaya eder eta aberats bat: ez darabila gutartean ur garbirik baizen; arimetarat hedatzen ditu irakaspen eta

argi frango, bainan ez tzarrik, ezen, Jainkoari esker, liburu gachtorik ez dugu gure Eskuaran, hoberenatarik dire guziak.

Jainkoari esker, ez zegoen euskarazko "liburu gaixtorik". Baina, bake santu hori nahastera etorri zen Etxepareren *Buruxkak*. Jean Etxepareren *Amodioa* guztiz subertsiboa suertatu zen, ez dago esan beharrik, eta, *Buruxkak* 1910ean argitaratu bazen ere, izatez zentsuratuta egon da hirurogeita hamar urtez.

Patu berbera nozitu izan du *Buruxkak* liburuko bigarren saio luze batek, alegia, *Nor eskola-emaile, zer irakats* deritzonak. Etxepare irakaskuntza laikoaren alde agertzen da idazlan horretan, eta Durkheim-en eraginak kutsatu du lana goitik behera, Xarritonen ustez. Gogoratu: XX. mendearen hasieran Frantzia aldeko Euskal Herrian elizaren eta gobernuaren arteko borroka latza gertatu zen, besteak beste irakaskuntzaren kontrola dela-eta. Etxepare Larresoroko seminarioko bere irakasle ohien kontra agertuko da auzi horretan ere. Jakina, iritzi hori ez zen oso eramanerraza izango orduko Euskal Herri hiperkatolikoan.

Nor eskola-emaile, zer irakats saioan behe-mailako irakaskuntzaz gainera, maila ertainekoaz eta unibertsitateaz ere arduratzen da. Alabaina, guk hemen 10 urteko jauzi bat egingo dugu aipatu ahal izateko, jadanik 1922an, Jean Etxeparek *euskal unibertsitateaz* diharduela, eta oratu egin zuela unibertsitate horretan euskarari legokiokeen zereginaren gaia. Hau da, Etxepareren lumatik etorri zen lehen aldiz euskal unibertsitate euskaldunaren asmoa, baina, badakigunez, ideia hori ez zen askoz beranduago arte zabaldu eta orokor bihurtu euskal gizartean.

Niretzat *flash* ikaragarria izan zen Etxepareren *Buruxkak* bahitu zela irakurtzea.

Villasanteren liburuko azalpena ez da konbentzigarria, baina bai, zelan esango dut, ezin erromantikoagoa da, eleberri zaharretako amodioa izaten zen bezala. *Buruxkaken* kapitulu biziki ausart bien derrigorrezko aipamenaren ostetik, Villasantek folletoi batekoa litekeen ondoko hau diosku:

Antes de ponerlo en circulación, el autor envió un ejemplar del mismo a su prometida. Cuando ésta leyó dichos capítulos, rompió el libro y cortó para siempre sus relaciones con el autor. Este golpe, así como las advertencias de algunos amigos, le hicieron

reflexionar y desistió de poner en circulación el libro, aunque no dejaba de regalarlo a tal o cual persona de confianza.

Nire ustez, Villasantek kontaturiko haustura dramatiko bikoitx horrek, esan gabe doa, kolore berebizikoa du euskal literaturaren historiako fraide- eta apaiz-segida gris eta ilunean. Imajina ezazu lehen haustura (*rompió*): andregai amorru bizian liburuia apurtzen, edo, gurago baduzu, osorik irakurri eta ostean orrialdeak erauzi eta esku-ahurretan zeharo zimurtzen mekanikoki, begirada nonbaiten galduta. Imajina ezazu bigarren haustura (*cortó*): andregaiaren eskutitz hotz bat, harreman kasik hasi berriari behin-betiko kitoa emanez, edo, ezpabere, Aldudeko elizaurrean igandeko meza nagusiaren ondotik, mantelina buruan, malko gaziak eta gaitzespen isilak nahasiz. Eleberri zaharretan bezala.

Villasanteren pasarte horrek, kontura gaitezen, beste datu interesgarri bat opetsi digu isilka-misilka: frakadunen edota sotanadunen orduko euskal munduan *Buruxkak* liburuak *irakurlesa* bat eduki zuela.

Kontua da aspaldikoa dela Villasanteren irakurketa hori. Orain-tsuago, baina, Jon Casenaveren tesian barrena ibili naiz, Etxepareren nondik norakoa ulertu eta dagozkion koordinatuetan kokatzeko. Altxor-kutxa horretan azalpen asko aurkitu ditut, kontu benetan interesgarri eta argigarriak. Eta halako batean, 527. orrialdean oin-ohar bat:

Une "légende tenace" veut que la fiancée du médecin ait rompu son engagement à la suite de cet épisode.

Alegia, Jon Casenaveren arabera, "legenda setati" bat da Etxepare andregaiak abandonatua izatearena. Nire begietarako, oin-ohar horrek fundituta utzi zuen, Jean Etxepareren biografiako daturik erakargarrienetariko bat, are okerrago, euskal literatura osoko jazokuneri erromantikoenetariko bat.

Ados egongo zarete nigaz: melodrama single horrek aparteko xarmaz tindatzen du Etxepareren irudia, eta, alde horretatik, sinesgaitza suertatu zitzaidan oharra, edo, hobeto esateko, irentsi ezin-ekoa. Nolanahi, dudaren itzala zabaldu zidan: zer egin nezakeen Villasanteren bertsioaren ondarea egiaztatzeko? Argitu beharreko kontua deritzot.

Horretarako, Piarres Xarritonegaz lotu nintzen, Sarako Biltzarrean. Jean Etxepareri buruzko edozer galdetzekotan, nori, haren obra osoaren biltzaileari baino hobeto? Xarritoni legenda setatiaren kontua aurkeztu nion. Amultsuki, Piarresek erantzun luzea eskaini zidan, datu, azalpen eta konfidentziez josia. Adierazi zidanez, Villasantek Piarres Lafitteren ahotik jaso zuen andregai saminduaren istorioa. Izan ere, duela urte-mordoa, apaizgaitegian, Piarres Lafitte irakasleak Xarriton ikasleari ere kontatu zion hausturaren episodio osoa, eta, berorrek goitik behera errepikatu zidan, 2002ko apirilaren bateko bazkaloste gogoangarrian. Baietz, zehaztu zidan, Etxepareren emaztegaia bene-benetakoa izan zela, Xabañotar bat zela, eta gerora neskazahar hil zela, Arrosako apaizaren gelari. Makina bat xehetasun luzatu zizkidan Xarriton orojakileak, batzuk Piarres Lafitteren lekukotasunaren bermearekin eta besteak Xarritonek berak ezaguturikoak, eta bai proposatu ere beste aukera osagarri bat hausturaren azalpenarako: Lafittek kontatu zionez, Aldudeko medikuak bazeukan emaztezale-fama amiñi bat, eta, beharbada, litekeena da, liburu auseriaz aparte, andregaiari ezin jasanezkoa suertatuko zitzaiola idazlearen gona-endredoren bat. Beharbada.

Esan gabe doa, Xarritonek kontaturikoa bat dator guztiz Villasanteren bertsioarekin, eta horrek ezin gehiago poztu zuen nire kolko mitomaniakoa. Hala ere, Jon Casenaveri e-mail bat bidali nion, jakin gura bainuen zertan oinarritzen zen, andregaiaren afera "legenda setati" izendatzeko, eta era hain kategorikoan. Kontua da Jon Casenave laguna lekuko zuzenen esanetan oinarritu dela, eta ukatu egin diotela episodio osoa zalantza-izpirik gabe. Zer pentsatu? Zer egin?

Ezin ditut orain azaldu auzia argitu nahian egindako joan-etorri guztiak. Esanguratsuen ekarriko dut hona.

Aldudeko Auzkia etxeko Setoain anderearekin egin nuen berba 2004ko udako eguerdi sargaritsu batean. Auzkia etxeko Setoain anderea Marianne Xabaño zenaren alaba da, hau da, Setoain anderea andregai ustezkoaren ahizparen alaba da: berriro diotsuet, Setoain anderea, Etxepare abandonatu omen zuen andregaiaren ahizparen alaba da, eta sei urte inguru zeuzkan 1923an, Jean Etxepare ezkondu zenean. Bada, Jon Casenaveri eta Xarritoni bezala, argi eta garbi adierazi zidan ezinezkoa zela hausturaren istorioa.

Batetik, *tanta Catherine* –izeko Katalin– probabilitate oso txikiko emaztegaia zatekeen, moja joatekotan egon baitzen betidanik, eta, izan ere, izeba hori ez zen begi-betegarria, poxpolin, ez lakrikuna. Baina, bestalde, Setoain andereak ondotxo gogoratzen du Jean Etxepare sarritan joaten zela Auzkira, Jean Etxepare *intelektuala* maiz egoten zela bertan eta ia etxekotzat zeukatela. Pentsatu ezinekoa da, beraz, lehenagotik horrelako istorio malkorrik gertatu izan zitekeenik. Are gehiago, Setoain andereak esan zigunez, tanta biak oso lagunak ziren Etxepareren emaztearekin, Fernande Kaminorekin.

Setoain anderearen oroitzapenak nekez batera daitezke Lafitte eta Villasanteren bertsioarekin. Kontrajarriak dira. Nor dago oker? Nondik dator makurra? Badut erantzun posible bat, baina luze joko luke hemen ganoraz azaltzea. Suspentse pixka bat beraz. Gogoa dilindan!

Edozelan ere, nik neuk gurago nuke errefusaren episodioa benetakoa balitz: askoz glamorosoagoa da Etxepare andregaiak errefusatu.

Etxepareren liburuak ez zeukan parerik ordura arteko euskal literaturan: dela planteamenduagatik, dela darion pentsaera irekiarengatik edota fur-furian zeuden pentsalarien eragin zuzenarengatik, *Buruxkak* apartekoa da guztiz, gure letren errepublikan. Kontua da *Buruxkak* modernoegia suertatu zela Euskal Herri esklerotizatu hartan, eta nekez aurkituko zuen irakurle konplizerik. Egileak, esan ohi denez, liburuaren erdia idazten du, soil-soilik; irakurlearen ardura da beste erdia. Etxeparek, baina, basamortuaren erdian ziharduen eta *Buruxkakek* ez zuen irakurlerik erakarri. Jende xumeak ez zeukan eskola nahikorik, eta, jende eskolatua oso hotza zen, euskara eta euskal literatura kontuetan.

Kontuak kontu, *Buruxkak* desagertu egin zen ofizialki euskal letren eszenategitik Jean Etxepare hil arte. 1941ean Piarres Lafittek berrargitaratu zuen, baina, zentsuratuta: aitzinsolasean azalpen hau dakar: *bi kapitulu dohakabeez arindurik eta hitz dorpexko bakar batez, zen bezala-bezala agertzen dugu*. Honezkero badakigu *Nor eskola-emaille, zer irakats* eta *Amodioa* izan zirela "arintzea" merezi zuten atalak. Baina, zein da "hitz dorpexko bakar" hori, Lafitteren garbikuzia behar izan duena?

Xabier Altzibar lagunak zilatu du misterioa. *Pilota partida* deritzon atalean, izenburuak dioskun bezalaxe, Lekornen jokaturako esku huskako partida antologiko bat kontatzen digu Etxeparek, alegia, idazle batek nekez aurki lezake zeozer garbiagorik gaitzat hartzeko. Herriko jaietan beraz, hiru hazpandar eta hiru lekondar arituko dira norgehiagoka, eta Etxeparek horixe marraztu digu bere luma zolia- rekin. Partida amaitutakoan, kontakizunaren azken esaldian, han doaz hazpandarrak Hazparnerako bidean:

Batean *neskak*; bestean *emeak*. Igarri al duzu zein den jatorriz-koa? Bai? Emeak erabiltzea hain ozar eta lotsagaldua ote da, non neskak jartzera derrigortu baitzuen Lafitte kalonje lotsorra, Lotilandia-ko euskaldun garbien begi-belarriak ez mintzearren? Horrelakorik!!

Uste dut berba-aldaketa ezinago xume horrek ederto ilustratzen duela norainoko giro itogarrian bizi izan zen Aldudeko medikua.

Honaino iritsi garelarik, azaldu nahi dizuedan bigarren unera iga- roko gara.

Bat-batean zoritxarreko albistea iritsi zaio Aldudeko medikuari: hil egin da Pierre Buruzain (1859-1920) lagun maitea, Hazparneko au- zapez abertzalea. Mediku hazpandarra itzaltzean, baina, hutsik gelditu zen Euskaltzaindiko bere aulkia, eta Georges Lacombek bete zuen haren tokia. Horixe da akademiaren historia ofizialak dioena; hala ere, datu hotz horren gibelean, Jon Casenavek gogoratu duenez, badau- de zenbait alde ilunpean gelditu direnak, eta argitzea mereziko luke- tenak.

Horiek horrela, ikusi urte batzuk geroago Louis Dazantzek *Herria* astekarian adierazi zuena, 1965ean:

Pierre Broussain'en orde [Etxepare] Eskualzain jar zadin Bilbaotik galdea-izan zuenean, ez zuen hori onhetsi, ez zuelakotz uste karga hori behar bezala bethe zezakela...

Hau da, Dazantzek dioskunez, Buruzainen aulkia Etxeparearentzat izatekoa zen, baina, Lacombek eskuratu zuen, Aldudeko medikuaren errefusa tarteko. Esanak esan, Dazantze euskaltzainak ez zuen inolako berme dokumentalik eskaini. Alabaina, Azkue Bibliotekako artxiba- tegian orduko dozena bat gutun irakurri ditut, argitaratu gabeak, Buruzainen ordezipenaren barne-historiako zenbait jazokune ezeza- gun eta oso esanguratsuak aurkezten dituztenak. Dozena horretatik

hiru eskutitz, Azkue euskaltzainburu eta Etxepare medikuaren ar-
tekoak dira.

Badago Etxepareren lehen eskutitz bat, Aldudetik Azkueri eran-
tzunez, honelaxe diotsona:

13-V-20

Azkue eskualtzainburuari Etxepare medikuak

Buruzagi jauna,

Esker handiak daukitzut egin dautazun galdeaz, nahiz ez nizan
gai, hurbillik ere, Broussain zenaren ordaingoaz.

Bainan ez dezazuket erantzun urri artio. Orduan ere baditeke ez
dautzutan emanen ahal bailik. Ene lanpideak eta etchekeokelako
eginbide askok josia naukate behingotz eskualde huni.

Ontsa aditzen bazituz, behar nuke jin Bilbaorat, orozbat sendalari
eta eskual-zale izaiteko, Madrilen ikerpen arin baten ondotik. Hor-
tako iduri zaut behar nukela lehenik Espainiako hiri-nausian sei
hilabete bederen iragan, erdaran trebatzeko ../. bai eta ere
Bizkaiko hizkuntzan, medikuntzako ikaspenak ephe berean berri-
tuz. Hoin luzazko egoitza baten saria eman lezadaket eskualtzain-
burugoak? eta gero, zer irabazpide lerakarket eskual-zalegoak? Bi
gogoetaren bide, hor, ni nizan bezain ahal chumeko gizon ba-
tentzat.

Argi gehichago eskatzen derautzut geroztik, iduri bazautzu,
-nagolarik bethi zure lagun eskualtzaingoan.

Dr J. Etxepare

Azkueren lehen eskutitza eduki ez arren, ihardespena irakurrita
argi dago euskaltzainburuak Buruzainen aulkia betetzea opetsi diola.
Hau da, Etxeparek berak egiaztatu digu Dazantzek hainbat urte ge-
roago plazara atera zuena. Azkuek Bilbo inguruan eduki nahi du
Etxepare euskaltzaina, ez Aldude urrunean, eta horretarako Bilbo
inguruetan mediku-plaza bat eskuratzen ahaleginduko da; hori baino
lehenago Madrilera bidali nahi du, bertan fonetika experimentalak ikas
dezan Menéndez Pidal-egaz, hain zuzen ere Espainiako orduko hiz-
kuntzalari puntakoena. Hau da, ez da soil-soilik Buruzainen aulkia
Aldudeko medikuari eskaini ziola, baizik eta Etxepare Aldudeko men-
di-txokotik atera eta Bilbora eroan gura zuela, bere albora, eta hori
gauzatzeko eskueran zituen baliabideak erabiltzen aritu zela.

Alabaina, behingoz Aldudetik hanka egiteko aukera agertu zaiola- eta pozaren pozez egon beharrean, hotz eta sinesgogor ikusi dugu Etxepare eskutitz horretan. Ez zait ulergarri suertatzen. Ematen du partida galdutzat jotzen duela hasi aurretik. Badirudi, badakiela ezinezkoa duela Aldudetik alde egitea. Inpresioa dut, Madrilerako joateko gestioa ondo atera izan balitz ere, Etxepare ez zela Aldudetik mugituko. Eta Azkueri urrira arte ezin duela erantzun esan arren, horrekin batera "eginbide askok josia naukate" aitortu dio, hau da, izatez ezezkoa luzatu dio ia-ia. Zerk lotzen zuen Etxepare Aldudera?

Jadanik baziren hamabost urte Etxepare Alduden plantatu zela, euskaltzain oso izateko gonbidapena jaso zuenean. Hamabost urte, beraz, egunez egun joan zitzaizkionak –gerlako parentesitik landa-mendi-txoko bazter hartan, inora ateratzeko erraztasun gutirekin, herrian bertan eta gaixoen gorabeheraz aparte gogoetarako alhapide handirik ez duelarik, ez bada bere eskuko zituen orenetan etxeko liburutegira gordetzen zela. Biblioteka bat bazukeen, *askitto nasaia* mediku xume batentzat, dena kasik medikuntzazko jakintzez betea. *Irakurtzea astirekin, jakituz, gozo zitzakon... Izkiriatzea, bietan gozo* esan dezakegu Aldudeko medikuaz, berorren hitzak errepikatuz.

Badirudi, ba, Azkueren proposamena tentaziorik lerragarriena izango zela Aldudeko medikuarentzat. Hainbat aldiz idatzi du herri txikiaren gainean, eta horrelako lerroetatik atera daitekeen inpresioa ez da, ez, haien aldekoa:

Ez dugu uste gizon argitu bat laket ditaken luzaz, laboraririk edo ofizialerik baizik ez duen herri batean. Ez dira baitezpada goxatzeko lekuak.

Goxoago adierazita –goiko aipuan bezala– edo gordinago –gazteago zenean–, behin eta berriro aurkituko duzu haren idazlanetan ideia hori. Ikusi, kasurako, zelan formulatu zuen 1918an:

Herri ttipian ez da egitekorik deus. Han gizon ala emaztek ez dezakete elgar ikus; han begiak zorrotz dira, zorrotzago mihiak, zorrotzago oraino aztaparrak. Jiteak ñimiño, egitateak ñimiño, bu-ruak ñimiño, oro ñimiño herri ttipian.

Azken aipu horretako azken esaldia kategorikoa da erabat. Hala ere, ez da Alduden idatzia (bai, beharbada, egosia), Hamalauko Gerlaren azken uneetan baino. Esan nahi baita, ez dela herri txikian bizi izandako itxialdi luze baten ondorioa, alegia, ez da bertako giroaren

itolarran sortutako erreakziozko ateraldia, sakonagotik datorren zozzer baino.

Ostera, Etxepareren testuei hiri handienganako begikotasuna daria, herri txikiak antipatiko suertatzen zitzaizkion neurri berean-edo. Etxeparek 1910 urte inguruan ezagutu zuen Bilbo, eta, trenez egindako bidaiaren inpresioez gainera, hiriaren deskribapen nahikoa zabaladamaigu artikulua eder batean. Ez da Bilbo Etxepareren idazlanetan agertzen den hiri bakarra. Kasurako, Bordeleri eskaini zion artikulubat 1913an, xehe-xeheki aurkeztuz hango karririk, hango merkatuak, elizak eta biztanleak, medikuntza ikasten zebilela hain ondo ezagutu zituenak. Bestalde, Etxepareren obran maizago agertzen da Baiona "hiri goxoa"; presente dago, baina tantaka-tantaka, protagonismo gutxiagoz. Iruñeak eta Donostiak ere kapitulu luze bana dute *Beribilez* liburu ederrean.

Dena dela, Bilbo da alagalakoa, kontrapuntu modura erabiltzeko. XX. mende hasierako Bilbo kedartsu eta ilun horretan dabilela, *bozkarioz gaindi zoazi* diosku. Alabaina, Etxeparek Bilbon barrena kolkoan daroan poztasuna ez da turistak edozein toki berriren aurrean senti dezakeena. Etxepare ibili egin da Zazpi Kaleetan gaindi, eta ibaiatz haratzago aurkitu ditu Gran Viako *harrizko egoitza ederrak*, eta korritu ditu ere Bilbo Handiko auzune periferikoak. Etxeparek ezagutu egiten ditu, hiriaren bai begitarte arraia eta bai beltza ere. Areago, Bilbok duen bigarren aurpegi latz horren gaineko gogoeta sarkorra egingo digu delako artikuluan, eta, izan ere, darwinismo sozialaren oihartzun garbiak atzemango dizkiogu.

Nolanahi, erabatekoa da artikuluaaren atalari Etxeparek eman zion amaiera. Ezin argiago uzten du norainoko miresmena sortu dioten Bilbok eta bilbotarrek:

Hau bakarrik nerabilan ene baitan: ez nuela ordu artio ikusi Euskal-Herrian halako hiri-ingurunerik. Nihun ez hainbertze lantegi, nihun halako esku-lanik; nihun ere ez, lurraren erraieran, daigun mendeari doakon baitezpadakoagorik. Obren araberrako argiak bazituzketela hango gizonek, nindagon atseginekin. Adimenduz ala jakitatez, Euskal-Herriko hiri lehena behar zen izan *Bilbao*.

Testu honen aurrean, eta Etxeparek Bilbori Euskal Herriko hiriburu deritzola ikusita, are harrigarriagoa da Azkueren 1920ko proposamenaren aitzinean agertu epeltasuna. Argi geratzen da Jean Etxepa-

re ez dela, inolaz ere, nostalgiko eta garo-usainekoa. Sarri askotan, sasoi horretako euskal idazle guztiak zaku berean sailkatzen dira, den-denak modernitate eta progresoaren aurka baleude bezala, den-denak baserri zurien mundu idillikoan babestu eta gotortu izan balira bezala. Sinplifikazio errazegia da hori: kasurako, Etxepare nekez koka daiteke multzo horretan, ikusi dugunez.

Horretaz zalantzarik txikiena ere gera ez dakizun, nahikoa duzu, Etxeparek aurkeztu dizun Bilbo baikor hori konparatzea, Txomin Agirrereren *Garoa* eleberri ezaguneko hamaikagarren kapituluko Bilbo galgarriarekin. Gogoratuko duzunez, Agirrereren idazlanean Joanes euskaldun txit jatorraren iloba Bilboko meategietara bidali behar dute biziaren irabaztera, eta han zen osoki galdu. Ez dago esan beharrik, Txomin Agirrek betaurreko ilunez begiratzen du Bilbo, eta, horrenbestez, ezin du ezer onik ikusi, bertan den-dena arbuigarri begitantzen baitzaio: "Bilbotik itxasoruntz goazela ezker aldetik dauden herriak ez tirudite Bizkaikoak"; "Nerbion inguruari Euskalerriko alderdia baño *Londresko* auzotegia obeto deritzat"; "Ai zenbat euskaldun zabartu diran Somorrostroko lur gorrietan!". Jakina, Etxepareren begiek ikusi duten Bilbo kementsua eta Agirrerenek bereganatutako Bilbo suntsigarri hori, biak dira Bilbo bera; izan, garunak dira desberdin batarenak eta bestearenak –alegia, dituzten burmuinak–, eta beroriek bestelakotu diete Bilbo berbera, mundu desberdinetan bizi bailiren. Begi-bistakoa denez, Etxeparek eta Agirrek ez dute elkarren arteko inolako antzik, salbu eta bi-biok euskaraz zutela idatzi.

Alabaina, idazle euskaldunen homogeneotasun ideologiko anti-modernoaren ideia hori gure artean oso zabalduta dagoenez, beste adibide bat ekarriko dugu hona, kontrakoa nabarmenago erakutsi nahian. Izan ere, euskara eta modernitatearen artean troka gaindiezina dagoela irudikatu nahi izan da, eta –premisia horren ondorio logikoa– berez atzerakoia-edo izan behar dela euskaraz idatzitako edozer. Hala ere, Etxepareren arestiko aipua ondoan doanarekin alderatuz, ondotxo konturatuko gara Jean Etxeparek baduela erdaraz idazten zuen Pio Barojak bezainbesteko irekitasuna:

Bilbao es un pueblo que cada vez se va haciendo más denso y más interesante. La ría es una de las cosas más sugestivas de España. Yo no creo que haya en la Península nada que dé una impresión de fuerza, de trabajo y de energía como esos catorce o quince kilómetros de vía fluvial. Lo que me parece es que la

gente de Bilbao no está todavía a la altura de su ciudad, al menos a la altura de su río.

Pasarte hau irakurritakoan, Jean Etxepare nonogaz batera sailkatu behar izango banu, nik neuk don Pio inpioarekin kokatuko nuke zalantzarik gabe, hau da, kultura liberal moderno eta are nietzschear xamarraren ordezkartzat daukagun idazle unibertsal proliferatzaileekin, eta ez inola ere Txomin Agirre abade karlista ilunagaz.

Edozelan ere, Azkueren proposamenari ezetz erantzun arren, neuk ez dut zalantzarik, Etxepare medikuak Bilboko zurrumbilo barruan bizitzea gurako zukeen, eta horrekin egiten du amets.

Bilbok besteko eragina Azkuek ukan zuen Jean Etxeparerengan. Azkueren aztikeria barru-barruraino iritsiko zaio Etxepareri, eta, Aldudeko mendi-txokoan lotu arren, Etxepare *sorginduta* bezala gelditu da, haren eraginpean. Ikus dezagun.

Euskararen eta modernitatearen arteko kontrobertsian euskara baserri-munduan geriza zitekeela pentsatzea oso zabaldua zegoen orduko euskaltzaleen artean. Izan ere, bere erara Pio Barojak berak ere erreserba horretan mantendu nahi zuen euskara, eutanasia minbakoa proposatu zuen Unamunoren aurrean. Alabaina, modernizazioak eta industrializazioak aldean zekartzaten aldaketek gogor zuten eragiten eta menderatzen nekazari-mundu euskalduna, komunitate tradizionalak desegituratuz eta erdaldunduz, eta, ez dago esan beharrik, isolamendua ez zen –ez da– irtenbide errealista.

Azkuek zuzen-zuzenean bizi izan zuen kontrobertsia, eta zenbaitetan hala-holako anbiguotasun bat igartzen zaio. Azkue oso gustura bizi da Bilboko zurrumbiloan elitearekin ukondo ukondo, baina nekez onar zezakeen Bilbo erdalduna zegoen bezala, eta sarritan gogo Bizkaiko herritxoetaraino joaten zitzaion konturatu barik. Dena dela, azken batean Azkuek ez zuen euskara soilik baserrirako gura, eta euskalduntasuna Bilboraino zabaltzen ahalegindu zen bizitza osoan, euskara hiritartzen. Areago, euskara praktikan erabiliz gauditu zuen kontrobertsiaren borroka ideologikoa. Azkue ez zen baserriko erreserba etnoeuskaldunean gelditu kirkilduta, baizik eta txonbo egin zuen hiri nagusiko giro neoeuskaldunean –Jurgi Kintanaren izendapea erabiliz–, hango espazio berriak euskararentzat irabazi guran. Ez da ohiko euskaldun malet eta txepela: Azkue neoeuskaldun bat da, adorez beterik sasoi berrietara paratuko dena, euskara zaharra mun-

du modernora egokitzen ahaleginduko dena. Azkueren bizitza higituko da euskara progresoarekin uztartzen. Azkue horrek sorgindu zuen Aldudeko medikua:

Bilbao-tik jin nintzan gibelerat egun hartan berean, eletrik-hari ezin hautsizko bat bezala loturik jarraitzen zitzautala urrundu arau...

Hau da, 1910etik aurrera Aldudeko medikua Azkueren eremu grabitatorioan harrapatuta gelditu zen, "eletrik-hari ezin hautsizko" batez estekatuta berak aitortu bezalaxe. Eta Azkueren gisara, Jean Etxepare ere neoeuskaldun bat da izatez, euskararen mundua koordinatu berrietan eraz kokatu nahi duena, ganoraz. Etxeparek ondotoxo daki mundu zabalean –benetako munduan!– zelako aldaketak gertatzen ari diren. Kontua da bere mendi-txokoko talaiatik Aldudeko medikuaren adimendu xorrotxak egoeraren analisi argigarria egin duela, eta ondorio gisa zehatz seinalatu digu, azukre-koxkoraren pare urtzen ari den Euskal Herriaren desagerpenaren gako nagusietariko bat:

Zer da eskas Euskal-Herrian? Barkatu erraiten badut zart: *une bourgeoisie vraiment basque*.

Labur esateko, Euskal Herriko alde bietan itotzen ari da euskara erdaren presiopean. Baina, euskararen atzerakada eragiten duten kanpo-faktoreekin batera, Etxepareren analisisian oso munta handikoa da barrukoen jarrera. Alde horretatik Aldudeko medikua guztiz kezkatuta dago laborarien ume argituenen jokabidea dela-eta. Izan ere, ikastegietatik igaro diren ume "argitu" horiek berehalakoan jartzen dira erdarari begira. Norbait direla sentitzen duten une berean bizkarrara ematen diote euskarari. "Norbaitu" egin dira, eta dagoeneko laboraria ez da deus haien ustez.

Erdarara jotzen dute norbait direnek, eta bai norbait izatea nahi izango luketen guztiek ere, hau da, gehien-gehienek. Ia gainditu ezinekoa da tentazio zentrifugoa. Joera orokorra da Euskal Herri osoan, dela mendi-bazterretan dela kostaldeko arrantzale-portuetan. Egia da: burutik usteltzen da arraina, eta euskal herrietako protoelite guztia arroztuta dago, euskaldun-motz bilakatzen ari da, baldin eta jadanik ez badago euskaldun-motz erabat bilakatuta. Eta, esan gabe doa, herri apalak ispilu horretan islatuta ikusi nahi du bere burua. Horrexetatik dator *zinezko burgesia euskaldun* baten beharra, Etxepareren ustez euskaldun populua berorren eredura plegatuko baita.

Une bourgeoisie vraiment basque: horren premia sentitu du Etxeparek, eta, nire ustez, alor horretara bideratu ditu bere ahalegin nagusiak. Esango nuke, bai, Etxeparek hain ondo ezagutu dituen herri euskaldunetako "protoburges euskaldun" horientzat idatzi due-la, eta ez, neurri berean, laborari eta nekazale xeheentzat. Nire iritziz, idaztean begien aurrean dituenak herri euskaldunetako mediku eta notarioak dira, albaitari eta botikariak, errient eta arrantierrak. Euskal-dungoari lotuta mantendu nahi izan ditu protoeliteko kide horiek, alegia, nahi izan du euskara bazterrerat utz ez dezaten, beroriekin batera laborariak eta nekazaleak ere euskaldun mantent daitezen. Horretarako euskaraz idazten die, jakina, baina mundu zabaleko kon-tuen gainean.

Eta besterik gabe, hirugarren uneraino joango gara, dastatu ahal izateko *Beribilez* liburuaren pozoiaren nolakoa.

Beribilez 1931an plazaratu zen liburu gisara. Izatez, bidaiari bat kontatzen digu, baina, joan-etorri horren inguruan Jean Etxeparek bestelako kontu asko eta asko txirikordatu zituen. Etxepareren ustez, *zaku barne handikoa* da *Beribilez*.

Joan-etorria egun betekoa izan zen, eta denetara, Etxepareren arabera, 357 km-koa. Kanbo izan zen bai abiapuntua eta bai amaiera, baina xede nagusia Loiola. Oraingo honetan, Loiolaraino hurbilduko gara Etxepareren eskutik. Ba, Loiolako *komentua* bera deskribatzen hasi aurretik, ingurua zirriborratuko dizu Etxeparek eta bat-batean ondokoa botako du lasai asko:

Bainan zonbat eta zonbat mendi-lerroek inguratzen duten jaustera goazin ibarra! Hainbertze eta halako lur-mokorrek lotsa bat sor-tzen dauzute barnean. Jakintsu hanitzek baitiote Lurra ez dela Iguzkiak noizbait airez-aire aurdiki ziliporta bat baizik, hastapenean su zarionetik emeki-emeki azalez hoztua, daukat etzela iguzkiaren errai samurretarik arroltzearen idurirat osoki biribil eta leun jauzi pikorra, bainan ba ordukotz dena zimur eta konkor, guneka; gune hotan, azala gogortu zelarik behin, eta gero euriteekin zonbait menderen buruko gozatu, zela egin, hanitzek berantago ez dakigu nola Biziaz amatzeko, orai gabiltzan Gipuzkoako eskualde maitea.

Konturatu zarenez, Etxeparek Laplace-ren teoria du eskuen ar-tean eta hor azaltzen digu eguzkitik jaurtitako ziliporta modura sortua dela Lurra, zipriztin gisa, eta gerora bertan bizia agertu dela. Lerro trinko gutxi horietan ostenduta, enkriptatuta esango dugu, lehen

begiratuan ikus daitekeena baino nahikotxo gehiago adierazi zigun Jean Etxeparek, edo, behintzat, horrelaxe ulertu zuen Piarres Lafitte kalonjeak, eta bai gaitzetsi ere, Lafittek birritan argitaratu zituen-eta pasarte horren benenoaren kontrako antidotoak.

Piarres Lafittek ondotxo-edo ezagutu zuen Jean Etxepare, berau Kanbon bizi izan zen urte laburretan, eta Piarres Lafittek jakin bazekien Etxepareren artikuluetan *hitz-erdika edo laurdenka usna zitezkeela haren azpi-gogoetak*. Horrenbestez Piarres Lafitte guztiz jabetuta dago, pasarte horrekin Aldudeko medikuak ezari-ezarian sako-neko karga bat utzi duela, non-eta Lololako sarreran justu.

Etxeparek Ernst Haeckelen liburuak irakurriz bereganatu zituen bai Laplaceren teoria eta bai eboluzionismoa ere. Izatez Haeckel oso goiz konbentzitu zen darwinismoaren ondadeaz, eta, izan ere, Darwinek baino ausartago jokatu zuen. Darwinen liburua 1859an argitaratu zen, eta 1860an kaleratu zen alemanez. Haeckel Darwin baino urrunago joan zen, eta gizadia animalietatik eboluzionatuz agertu zela azaldu zuen jadanik 1863an. Areago, Haeckelen ustez, gizadiaren izaera politiko eta soziala ere eboluzioaren legeek eta hautespen naturalak eraentzen dute, eta ideia horiek oso harrera ona eduki ukan zuten XX. mendearen hasierako Alemanian, Haeckelen dibulgazio-liburuei esker.

Haeckelen dibulgazio-liburu horietariko bat –euskaraz *Unibertsoaren misterioa* dei genezakeena– XX. mendeko lehen hamarkadetako manifesto antikristautzat jo da, eta kristoren oihartzuna eduki zuen maila guztietan. Txit arrakastatsu suertatu zen, eta esaterako, 100.000 ale baino gehiago saldu zituen argitaratu zen urtean, 1899an, eta ia hiru halako hurrengo hogeita hamar urtean: eta hori alemanez bakarrik. Gainera, 1912rako hogeita lau hizkuntzataraz itzuli zen, tartean armeniera, txinera, hebraiera, sanskrito edota esperanto. Konparazio baterako, 1859tik 1890era arteko hiru hamarkadetan Darwinek soilik 39.000 ale saldu zituen *Espezieen jatorria* famatuarenak, ingelesezko sei edizioetan.

Horrelakoak irakurri zituen Etxeparek.

Esan bezala, Lafittek bizpahiru aldiz oratu zuen arestian aipatu dugun pasarte “pozoitsua” eta neutralizatzen ahalegindu. Jakina, Haeckelen eragina da, azken batean, Lafittek ezabatu nahi duena.

Piarres Lafitteren lehen erantzuna 1932. urtekoa da. *Beribilez* liburua agertu zelarik, *Gure Herria* aldizkarian "Notre maître: M. Le Dr. Etchepare" artikulua paratu zuen, hainbat eta hainbat laudorio plazaratuz, tartean *Beribilez une oeuvre éternelle* dela, eta bai Etxepare medikua zela euskal idazle gazteen maisua, idazten. Horiez gainera, Lafittek liburuaren laburpena egin zuen, sei bat orrialdekoa, hasieran bertan argi eta garbi adieraziz, *Beribilez* itxuraz bidai liburu gisara agertu arren, mila eta bat gogoetarako aitzakia dela. Eta laburpen horretan honelaxe erantzun zion Etxepareri:

En tout cas, au cours de ses méditations géologiques sur les montagnes tourmentées qui encadrent le paysage, notre contemplatif ne sait à qui attribuer l'origine de la Vie sur la terre.

Kontura gaitezen. Batetik, *jakintsu hanitzek* diotena, hain zuzen ere Laplacek eta ostekoek, Lafitteren erantzunean Etxepareren *go-goeta geologiko* bihurtu zaigu huts-hutsean. Bestalde, Etxepareren pasartean "nola" izan dena (= ez dakigu *nola* Biziaz amatzeko), Lafittek "nork" bilakatu du (= ne sait à *qui* attribuer l'origine de la Vie), ura bere pentzeraino bideratuz, noski.

Edozelan ere, badirudi Lafittek ez zituela "auzi horiek" guztiz ebatzi, artean Jean Etxepare bizi zelarik, Uztaritzeko apaizgaitegian asteazkenero zeuzkaten elkarrizketetan. Ematen du Etxepare zendu eta gero ere, bien arteko eztabaidak luzaro iraun zuela Lafitteren gogoan, eta noiz-eta 1952ean Lafittek bigarren erantzun hau luzatu zion *Beribilez*ko pasarteari, "Apez eskualdun batek behar luken kulturaz" hitzaldia aitzakia hartuta:

Sinetsi behar dituen egiek ez diote gogoan tapatzen, ez her-tsitzen, baina hazten: adimendua harmatzen diote filosofia zabal bati buruz, erakusten diotelarik nundik sortua den mundua, nork derabilan, zertarako den gizona bizirat deitua, eta zer ontasun baliosa den berekin daukan bethiereko arima... Erakaspen horiek ez dakarkete ez itsumendurik, ez etsimendurik: girichtinoaren arabera, zeru-lurra adimenduari idekiak daude, adimendu batek eginak direnaz geroz, eta beraz jakintsunek ez dute zeren duda beren Iker-lanetan; -hala-hala, *bizia ez zaio biharamunik gabeko zilliporta ez deus bat*, baina Jainko on baten gerizapean baliatu behar duen arte saildu bat. Zoin urrun giren gogo ilhun eta kechu batzuen elhe beltzetarik!

Uste dut bigarren erantzun hau ezin idorragoa dela, eta ezin ederragoa aldi berean. Batetik, argi dagoenez, Lafitte apaiza da, eta

Lafitteren argudioaren oinarria "sinetsi" aditza da: *sinesmenak ez du gogo tapatzen, ez hertsitzen, bainan hazten [...] eta beraz jakintsunek ez dute zeren duda diosku*. Horrainokoa gogoeta orokor baten itxurarekin etorri zaigu, eta ados edo, ziurrenez, desados egon bagaitzke ere, osteko azken hiru lerroek ez dute ezer galtzekorik, eta Etxepare dute bizi-bizirik begien aurrean. Harekin mintzo da. Bizia ez da biharamunik gabeko ziliporta ezdeus bat. Bizia ez da zipriztin ziztrin bat. Horixe diosku Lafittek itxaropentsu giristinoaren ikuspegitik, baina izatez Etxepareren ziliportari ihardetsi dio. Ahor, ba, bien arteko eztabaida pil-pilean, herioak Aldudeko medikua 15 bat urte lehenago eroan zuen arren.

Idatzizko hirugarren erantzun bat askozaz geroagokoa ekar genezake hona, 1974koa –"Mende huntako Euskaldun idazleen pentsa-bideak"–, baina uste dut gaurkoz nahikoa dela orain arte adierazitakoarekin.

Adinean sartu da Etxepare, gaixotu egin da. Bestalde, jakitun dago debalde aritu dela, konturatu egin da alferrik izan direla bere neke guztiak, bakar-bakarrik egin duela bere ibilaldi literarioa, ez duela bere belaunaldiko inor erakarri. Soil-soilik hurbildu zaio gazte bat, hain zuzen Piarres Lafitte irakurle fin eta bipila, baina ez datoz bat inondik inora. Oso desberdinak dira gizon biak elkarren artean; hala ere, medikuak bizi duen bakardade intelektual latzean pozik dago lagun bat edukitzeaz. Asteazkenero ia mintzatu da Lafitterekin Uztaritzeko Seminarioan. Eta Lafittek berak dioskunez, *behin edo bertze mintzatu gira harekin gauza hoitaz, nahiz ardurenean auzi horiek ixilik zauzkan*. Hau da, Etxeparek solaskidea behar du, eta bere barnea irekitzen dio: hori bai, mesfidati, urrunegi joan gabe. Eskutitz batean ondokoa diotso:

Ageri zait zuk eta nik gauza horiek eta bertze asko ez ditugula ikusten begi beraz.

Eta pentsatu behar dugu, ziurrenez, Piarres Lafitte izan zela hurbilen egon zena Jean Etxepareren kolkotik. Ikusi, bada, norainoko bakardadea sentitu behar izan zuen. Nekatuta dago. Hogeita hamar urte luzeko idazle-lanaren bilan –balantze– ezinago negatiboa egingo du:

Zer gibelondo ene lanak? Frantsesez aitortuko dut lañoki: *résultat nul, fiasco complet*. Aztura xaharrak ezin garaituz, urrats berari

narraikio halere gaur den egunean, norbaitentzat noizbait ukanen duelakoan erakaspén zerbaitño.

Hau da, Etxeparek, ezinbestean, bide beretik segitzen du, bere lanak *norbaitentzat noizbait ukanen duelakoan erakaspén zerbaitño*. Idazten jarraitzen du, bai, baina fede hutsez, etorkizuneko irakurleen esperantzaz, etsita baitago bere garaikideez. Desesperantza hitsa darie hitzoi. Inoiz pentsatu izan dut Etxepare zuzenean guretzat idazten aritu zela. Baina, Jean Etxepareren eragina hutsaren hurrengoia izan zen bai bere sasoiari eta bai gaur egun ere.